ՀՀ ՏԱՎՈՒՇԻ ՄԱՐԶ
RA TAVUSH MARZ

Մարզկենտրոնը՝	*Marz centre*
ք. Իջևան	Ijevan town
Տարածաշրջանները՝	***Territories***
Իջևան,	Ijevan,
Տավուշ,	Tavush,
Նոյեմբերյան,	Noyemberyan,
Դիլիջան	Dilijan
Քաղաքները՝	***Towns***
Իջևան,	Ijevan,
Նոյեմբերյան,	Noyemberyan,
Այրում,	Ayrum,
Բերդ,	Berd,
Դիլիջան	Dilijan

Տարածքը Territory	2 704 քառ.կմ sq. km
ՀՀ տարածքում մարզի տարածքի տեսակարար կշիռը Territory share of the marz in the territory of RA	9.1%
Քաղաքային համայնքներ Urban communities	5
Գյուղական համայնքներ Rural communities	57
Քաղաքներ Towns	5
Գյուղեր Villages	62
Բնակչության թվաքանակը 2011թ. տարեվերջին Population number in the end of 2011	134.8 հազ.մարդ ths. persons
այդ թվում՝ / including:	
քաղաքային urban	52.8 հազ.մարդ ths. persons
գյուղական rural	82.0 հազ.մարդ ths. persons
ՀՀ բնակչության ընդհանուր թվաքանակում մարզի բնակչության թվաքանակի տեսակարար կշիռը, 2011թ. Share of marz population size in RA population size, 2011	4.1 %
Քաղաքային բնակչության թվաքանակի տեսակարար կշիռը Share of urban population size	39.2 %
Գյուղատնտեսական նշանակության հողեր Agricultural land	112 115 հա ha
այդ թվում՝ վարելահողեր including: arable land	25 415 հա ha

ՀՀ Տավուշի մարզը գտնվում է Հայաստանի Հանրապետության տարածքի հյուսիս-արևելյան հատվածում: Մարզը հարավ-արևելքում և հարավում սահմանակից է ՀՀ Գեղարքունիքի և Կոտայքի մարզերին, արևմուտքում՝ ՀՀ Լոռու մարզին և պետական սահմանով՝ Վրաստանին, հյուսիսում և արևելքում՝ Ադրբեջանին:

RA Tavush marz is situated in the north-eastern part of the Republic of Armenia. In the South-East and South the marz borders with RA Gegharqunik and Kotayk marzes, in the West it borders with RA Lori marz and Georgia, in the North and East – Azerbaijan.

Մարզի կենտրոնով դեպի հյուսիս-արևելք հոսում է Աղստև գետը: Ծովի մակարդակին ամենամոտ կետը (ՀՀ ռելիեֆի ամենացածր կետը) գտնվում է Դեբեդավան գյուղի մոտ՝ 390մ, ամենաբարձր կետը Միափորի լեռնաշղթայի Մուրղուզ լեռն է՝ 2 993 մ :

ՀՀ Տավուշի մարզը տարածվում է Փոքր Կովկասի լեռնաշղթաների արտաքին շարի վրա (Վիրահայոց, Գուգարաց և Միափորի լեռներ): Գտնվում է ՀՀ չափավոր խոնավ տարածաշրջանում: Արևափայլքի տարեկան տևողությունը 1 900-2 000 ժամ է: Ամառները լինում են տաք, ձմեռները՝ մեղմ: Գետերը պատկանում են Կասպից ծովի (Կուր գետի) ավազանին և սնվում են հալոցքային, ստորերկրյա և անձրևային ջրերից: Բնական լիճը՝ Դիլիջանի մոտ գտնվող Պարզ լիճն է: Այստեղ են գտնվում Ջողազի, Հախումի, Տավուշի, Այգեձորի և Իջևանի արհեստական ջրամբարները:

Մարզի ընդհանուր մակերեսի 40.3%-ը զբաղեցնում են խառն անտառները, որոնք աչքի են ընկնում բուսական և կենդանական աշխարհի բազմազանությամբ: Բնության նախաստեղծ վիճակի պահպանության, առավել հարստացման և տեղական պայմաններում նոր տեսակների ստացման նպատակով Աղստևի ավազանում ստեղծված են Դիլիջանի պետական արգելոցը և Իջևանի անտառային այգին (դենդրոպարկը): Մարզի և հատկապես Աղստևի հովտի բնակլիմայական պայմանները (մեղմ կլիմա, թթթվածնով հարուստ լեռնային մաքուր օդ, հանքային բուժիչ ջրեր, անտառներ, դեղաբույսերով հարուստ լեռնաշխարհ)չափազանց նպաստավոր են բնակչության հանգստի կազմակերպման, առողջության վերականգնման և միջազգային տուրիզմի զարգացման համար:

Մարզը համեմատաբար աղքատ է օգտակար հանածոներով: Արդյունաբերական նշանակություն ունեն բենտոնիտային կավը,կրաքարերը, վիմագրական քարը, դոլոմիտը, ֆելզիտը: Աղստև գետի հովիտը հարուստ է հանքային ջրերով, որտեղ կազմակերպված է դրանց արտադրությունը:

Մարզի կենտրոնով է անցնում Հյուսիսային Կովկաս-Թբիլիսի-Երևան գազատարը: Մարզով ձգվում են 146 կմ միջպետական, 253 կմ հանրապետական նշանակության ճանապարհներ: Աղստևի ձորով է անցնում Իջևան-Հրազդան երկաթուղու 70 կմ-ոց հատվածը: Հյուսիսային սահմանի երկայնքով, Դեբեդի ափով անցնում է Երևան-Թբիլիսի երկաթուղու 7 կմ-ոց հատվածը:

2011թ.-ին Տավուշի մարզի ***տնտեսության*** հիմնական հատվածների տեսակարար կշիռները ՀՀ համապատասխան ճյուղերի ընդհանուր ծավալում կազմել են.

- արդյունաբերություն՝ 0.6 %,
- գյուղատնտեսություն՝ 4.9 %,
- շինարարություն՝ 4.7 %,
- մանրածախ առևտուր՝ 1.2 %,
- ծառայություններ՝ 0.7 %:

Մարզը հանրապետության վառ արտահայտված գյուղատնտեսական շրջաններից է: Անասնաբուծության մեջ առաջատար ճյուղեր են համարվում խոշոր եղջերավոր անասնաբուծությունն ու խոզաբուծությունը, իսկ բուսաբուծության մեջ՝ հացահատիկային մշակաբույսերի մշակությունն ու խաղողագործությունը: Ծրագրեր են իրականացվում պտղատու այգիների վերականգնման ուղղությամբ: Վերջին տարիներին զարգացում է ապրում նաև մեղվաբուծությունը:

Aghstev river flows to the south-east through the ***marz*** centre. The nearest point to the sea level (the highest point of RA relief) is situated near the Debedavan village (390m), the highest point - Murghuz mountain (2 993 m) of Miapori mountain range.

RA Tavush marz is extended on the external line of Small Caucasus mountain ranges (Virahayots, Gugarats and Miapor mountains) and is situated in the moderate damp region of the Republic of Armenia. Annual duration of the sun radiance is 1 900-2 000 hours. Summers are warm, winters - mild. Rivers belong to the Caspian sea (Kur river) basin and live on thawed, underground, rainy waters. The natural lake is Parz lake that is situated near the Dilijan. Joghaz, Hakhum, Tavush, Aygedzor and Ijevan reservoirs were situated here too.

The marz nature is wonderful. Mixed forests comprise 40.3% of total surface that are striking by variety of fauna and flora, incomparable monuments of natural inheritance. Dilijan state preservation and Ijevan forest garden (arboretum) have been created in the Aghstev basin with a purpose of keeping the situation created by nature, more enrichment and receiving new kinds in local conditions. Climatic conditions (mild climate, mountainous clear air rich with oxygen, mineral medicinal waters, forests, mountainous land rich with herbs) of marz and, in particular, Aghstev valley are extremely favourable for the organization of population rest, recovery of health and promotion of international tourism.

The marz is comparatively poor with useful minerals. Bentonite clay, limestone, lithographic stone, dolomite, felsites are of marz importance. Aghstev river valley is rich with mineral waters that are bottle filled as well.

The Northern Caucasus-Tbilisi-Yerevan gas-bearer goes through the ***marz*** centre. 146 km interstate, 253 km of republican importance roads are extended through the marz. 70 km part of Ijevan-Hrazdan railway goes through the Aghstev gorge. 7 km part of Yerevan-Tbilisi railway goes through the Northern border lengthwise, Debed bank.

In 2011 the share of ***economy*** main branches of RA Tavush marz in total volume of correspondent branches of the republic comprised

- industry 0.6 %,
- agriculture 4.9 %,
- construction 4.7 %,
- retail trade 1.2 %,
- services 0.7 %.

Marz is pronounced agricultural districs of the republic. In animal husbandry the main branches are cow and pig breeding and in plant growing the most developed brances are grain and grape growing. Programs are implemented for recovering the orchards. During last years beekeeping develops too.

Մարզի ***տնտեսության*** առաջատար ճյուղը մշակող արդյունաբերությունն է: Առավել գերակշռող են սննդի արդյունաբերությունը և փայտամշակումը: Մարզում արտադրվող արդյունաբերական արտադրանքից արտաքին շուկա են արտահանվում գինիներ, հանքային ջուր, քարե և փայտե արտադրատեսակներ:

Բեռնաուղևորափոխադրումները մարզում իրականացվում են ավտոմոբիլային տրանսպորտով:

Մարզկենտրոն Իջևան քաղաքը (2011թ. տարեվերջին՝ 20.7 հազ. բնակիչ) գտնվում է Երևանից 132 կմ հեռավորության վրա: Մարզի հյուսիս-արևելյան հատվածի վարչական,արդյունաբերական, կրթամշակութային կենտրոնն է և տրանսպորտային հանգույցը: Քաղաքի արդյունաբերության հիմնական ուղղությունը մշակող արդյունաբերությունն է (մասնավորապես՝ փայտամշակումը, սննդամթերքի, հանքային ջրի և գինու արտադրությունը): Իջևան քաղաքը հայտնի է նաև գորգագործությամբ:

Դիլիջան քաղաքի (2011թ. տարեվերջին՝ 15.7 հազ. բնակիչ) հեռավորությունը Երևանից 96 կմ է: Քաղաքի արդյունաբերության հիմնական ուղղությունը մշակող արդյունաբերությունն է, որի մեջ առանձնանում է սննդամթերքի և ըմպելիքի արտադրությունը: Լայն ճանաչում է ստացել «Դիլիջան Ֆրոլովա» հանքային ջուրը:

Նոյեմբերյան քաղաքի (2011թ. տարեվերջին՝ 5.5 հազ. բնակիչ) հեռավորությունը Երևանից 185 կմ է: Քաղաքի տնտեսական կյանքում էական դեր ունի գյուղատնտեսությունը, որի հիմնական ուղղությունն անասնաբուծությունն ու դաշտավարությունն է:

Այրում քաղաքի (2011թ. տարեվերջին՝ 2.4 հազ. բնակիչ) հեռավորությունը Երևանից 205 կմ է: Այն կայարանամերձ քաղաք է, բնակչության հիմնական զբաղվածությունը մանրածախ առևտուրն է: Աշխատանքներ են տարվում Այրումի պահածոների գործարանի վերագործարկման ուղղությամբ:

Բերդ քաղաքի (2011թ. տարեվերջին՝ 8.5 հազ. բնակիչ) հեռավորությունը Երևանից 186 կմ է: Քաղաքի տնտեսական կյանքում գերակշռողը բազմաճյուղ գյուղատնտեսությունն է, որի մեջ առանձնանում են խոշոր և մանր եղջերավոր անասնաբուծությունն ու դաշտավարությունը:

The main branch of ***economy*** of the marz is manufacturing. The food industry and woodworking continue to be a leading branches of industry. Wine, mineral waters, stone and wood products are exported to external markets.

Freight and passenger transportations in the marz are implemented by road transport.

RA Tavush marz centre is Ijevan town (in the end of 2011 - 20.7 ths. inhabitants) The distance from Yerevan is 132 km. It is the administrative, industrial, education and cultural centre and transport junction of the whole north-eastern part. The main trend of town industry is manufacturing (particularly, woodworking, production of food, mineral water and wine). Ijevan town is also known by carpet making.

The distance of ***Dilijan,*** resort town from Yerevan is 96 km. Population comprised 15.7 ths. persons in the end of 2011. The main trend of town industry is manufacturing, in which the food and beverages production is separated. “Dilijan Frolova” mineral water has received wide recognition.

The distance of ***Noyemberyan town*** (5.5 ths. inhabitants in the end of 2011) from Yerevan is 185 km. Agriculture has an essential role in the town’s economic life, the main trend of which is field-crop cultivation and animal husbandry.

The distance of ***Ayrum town*** from Yerevan is 205 km (in the end of 2011 population number comprised 2.4 ths. inhabitants). The town is located near station, and the main job of population is retail trade.

The distance of ***Berd town*** (8.5 ths. inhabitants in the end of 2011) from Yerevan is 186 km. The main trend of town economy life is multibranch agriculture, wich is separated by small cattle husbandry and field-crop cultivation.

ՄՇՏԱԿԱՆ ԲՆԱԿՉՈՒԹՅՈՒՆՆ ԸՍՏ ՏԱՐԻՔԱՅԻՆ ԽՄԲԵՐԻ, 2012թ. հունվարի 1-ի դրությամբ
RESIDENT POPULATION BY AGE –SPECIFIC GROUPS, 2012 as of January 1

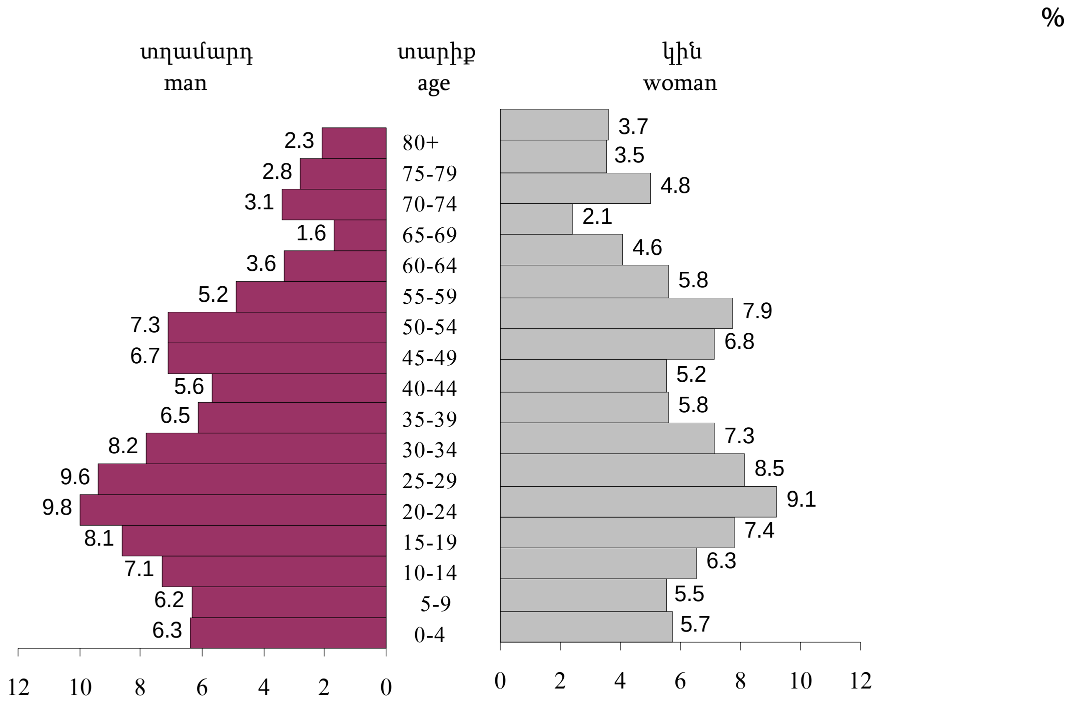

ՄԱՆՐԱԾԱԽ ԱՌԵՎՏՐԻ ՕԲՅԵԿՏՆԵՐ
RETAIL TRADE UNITS

	Քանակը Number					
	2007	2008	2009	2010	2011	
Մանրածախ առևտրի օբյեկտներ, ընդամենը	864	993	1 071	1 066	1 070	Retail trade units, total
այդ թվում՝						*including*
խանութներ	446	560	652	651	665	shops
կրպակներ	372	393	380	379	369	kiosks
գյուղատնտեսական արտադրանքի շուկաներ	2	2	2	1	1	markets of agricultural produce
սպառողական ապրանքների շուկաներ	2	2	1	1	1	markets of consumer goods
առևտրի այլ օբյեկտներ	42	36	36	34	34	other trade units

ԿՐԹԱԿԱՆ ՀԱՍՏԱՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ
EDUCATIONAL INSTITUTIONS

	Քանակը Number					
	2007	2008	2009	2010	2011	
Պետական նախադպրոցական	43	43	43	45	45	State pre-school
Ոչ պետական նախադպրոցական	-	-	-	-	1	Non-state pre-school
Պետական հանրակրթական	80	81	81	81	81	State general educational
Ոչ պետական հանրակրթական	1	-	-	-	-	Non-state general educational
Երաժշտական, արվեստի, գեղարվեստի դպրոցներ, մանկապատանեկան ստեղծագործական կենտրոններ	16	16	17	17	18	Music and art school youth creative (cultural) centre

	Քանակը Number					
	2007	2008	2009	2010	2011	
Պետական նախնական մասնա-գիտական (արհեստագոր-ծական) ուսումնական[1]	1	1	3	3	3	State preliminary vocational educational[1]
Պետական միջին մասնագիտական ուսումնական	6	6	6	6	6	State middle vocational educational
Ոչ պետական միջին մասնագիտական ուսումնական	1	1	1	-	-	Non-state middle vocational educational
Պետական բարձրագույն ուսումնական հաստատության մասնաճյուղ	2	2	2	2	2	Branch of state higher educational

ՔԱՂԱՔԱՅԻՆ ՀԱՄԱՅՆՔՆԵՐ
URBAN COMMUNITIES

Համայնքի անվանումը	Community name	Բնակավայրի անվանումը	Settlement name	Մշտական բնակչության թվաքանակը 2012թ. հունվարի 1-ի դրությամբ, մարդ * Population de jure number as of January 1, 2012, people *
Իջևան	Ijevan	ք. Իջևան	t. Ijevan	20 732
Բերդ	Berd	ք. Բերդ	t. Berd	8 517
Դիլիջան	Dilijan	ք. Դիլիջան	t. Dilijan	15 664
Նոյեմբերյան	Noyemberyan	ք. Նոյեմբերյան	t. Noyemberyan	5 510
Այրում	Ayrum	ք. Այրում	t. Ayrum	2 395

ԳՅՈՒՂԱԿԱՆ ՀԱՄԱՅՆՔՆԵՐ
RURAL COMMUNITIES

	Համայնքի անվանումը	Community name	Բնակավայրի անվանումը Settlement name	Մշտական բնակչության թվաքանակը 2012թ. հունվարի 1-ի դրությամբ, մարդ ** Population de jure number as of January 1, 2012, people**
1	Ազատամուտ	Azatamut	•Ազատամուտ/Azatamut •Բարխուդարլու/Barkhudarlu	2 823
2	Ակնաղբյուր	Aknaghbyur		445
3	Աղավնավանք	Aghavnavank		289
4	Աճարկուտ	Acharkut		185
5	Այգեհովիտ	Aygehovit	•Այգեհովիտ/Aygehovit •Կայան/Kayan	3 608
6	Այգեձոր	Aygedzor		2 495
7	Այգեպար	Aygepar		639
8	Աչաջուր	Achajur		4 573
9	Արծվաբերդ	Artsvaberd		3 228
10	Արճիս	Artchis		1 075
11	Բագրատաշեն	Bagratashen		2 873
12	Բաղանիս	Baghanis		832
13	Բարեկամավան	Barekamavan		335
14	Բերդավան	Berdavan		3 267
15	Բերքաբեր	Berkaber		528
16	Գանձաքար	Gandzakar		3 531
17	Գետահովիտ	Getahovit		2 024
18	Գոշ	Gosh		1 218
19	Դեբեդավան	Debedavan		638
20	Դեղձավան	Deghdzavan		303

[1] Ներառյալ այն միջին մասնագիտական ուսումնական հաստատությունները, որոնք իրականացնում են նախնական (արհեստագործական) ծրագիր:
Including those middle vocational educational institutions, which implement preliminary vocational program.

	Համայնքի անվանումը	Community name	Բնակավայրի անվանումը Settlement name	Մշտական բնակչության թվաքանակը 2012թ. հունվարի 1-ի դրությամբ, մարդ ** Population de jure number as of January 1, 2012, people**
21	Դիտավան	Ditavan		297
22	Դովեղ	Dovegh		558
23	Ենոքավան	Enokavan		543
24	Զորական	Zorakan		1 050
25	Թեղուտ	Teghut		1 434
26	Իծաքար	Itsakar		303
27	Լճկաձոր	Lchkadzor		449
28	Լուսահովիտ	Lusahovit		397
29	Լուսաձոր	Lusadzor		701
30	Խաշթառակ	Khashtarak		1 838
31	Խաչարձան	Khachardzan	•Խաչարձան/Khachardzan •Գեղատափ/Geghatap •Ճերմակավան/ Tchermakavan	334
32	Ծաղկավան (Իջևա-նի տարածաշրջան)	Tsaghkavan (Ijevan region)		549
33	Ծաղկավան (Տավու-շի տարածաշրջան)	Tsaghkavan (Tavush region)		953
34	Կիրանց	Kirants		289
35	Կոթի	Koti		2 210
36	Կողբ	Koghb		4 530
37	Հաղարծին	Haghartsin		3 784
38	Հաղթանակ	Haghtanak		1 226
39	Հովք	Hovk		397
40	Մոսեսգեղ	Mosesgegh		1 951
41	Նավուր	Navur		1 134
42	Ներքին Կարմիր աղբյուր	Nerkin Karmir aghbyur		1 072
43	Նորաշեն	Norashen		1 727
44	Ոսկեպար	Voskepar	•Ոսկեպար/ Voskepar •Ասկիպատ/Askipat	869
45	Ոսկեվան	Voskevan		1444
46	Չինարի	Chinari		1 256
47	Չինչին	Chinchin		646
48	Չորաթան	Choratan		1 050
49	Պառավաքար	Paravakar		1725
50	Պտղավան	Ptghavan		890
51	Ջուջևան	Jujevan		602
52	Սարիգյուղ	Sarigyugh		1 154
53	Սևքար	Sevkar		2 013
54	Վազաշեն	Vazashen		860
55	Վարագավան	Varagavan		672
56	Վերին Կարմիր աղբյուր	Verin Karmir aghbyur		1 708
57	Տավուշ	Tavush		1 674

ՀՀ ՏԱՎՈՒՇԻ ՄԱՐԶԻ ՊԱՅՄԱՆԱԿԱՆ 10 000 ԲՆԱԿԻՉ ՈՒՆԵՑՈՂ ՍՈՑԻԱԼԱԿԱՆ ՄԻ ՇԱՐՔ ԲՆՈՒԹԱԳՐԻՉՆԵՐ, 2011թ.
SOME SOCIAL INDICATORS OF DISTRICT COMMUNITY WITH 10 000 POPULATION IN RA TAVUSH MARZ, 2011

	Ընդա-մենը Total	*նրանցից՝ including:*		
		կանայք[1] women[1]	տղա-մարդիկ[1] men[1]	
Բնակչությունը, մարդ	10 000	5 070	4 930	Population, person
Ծնվածներ, մարդ	113	55	58	Births, person
Մահացածներ, մարդ	100	50	50	Deaths, person
Ամուսնություններ	52	X	X	Marriages
Ամուսնալուծություններ	5	X	X	Divorces
Մեկ բնակչի ապահովվածությունն ընդհանուր բնակմակերեսով, քառ.մ	33.7	X	X	Total area of housing stock provided per inhabitant, square metre
Կրթության ոլորտ. հաճախումը կրթօջախներ, մարդ՝				Education sphere, attendance to educational institutions, person
նախադպրոցական	199	100	99	pre-school
հանրակրթական	1 276	645	631	general schools
երաժշտական, արվեստի, գեղարվեստի դպրոց-ներ, մանկապատանեկան ստեղծագործական կենտրոններ	132	88	44	musical, art schools, creative centers for children
նախնական մասնագիտական (արհեստագործական)	24	4	20	preliimary vocational
միջին մասնագիտական	60	26	34	middle vocational
բարձրագույն մասնագիտական	126	67	59	higher
Առողջապահության ոլորտ՝				Public health sphere
հաճախել են պոլիկլինիկա տարվա ընթացքում (հաճախումների քանակը)	27 401	…	…	annual attendance to polyclinic during the year (number of attendances)
Մարզիկներ, մարդ	51	10	41	Athletes, person
Զբաղվածներ, մարդ	4 583	2 374	2 209	Employed, person
նրանցից՝ գիտական հիմնարկներում	-	-	-	of which - in Science establishments
նրանցից՝ գիտության դոկտոր	-	-	-	of which - doctors of Science
գիտության թեկնածուներ	-	-	-	candidates of Science
ուսուցիչներ	155	127	28	teachers
բժիշկներ	17	…	…	physicians
միջին բուժանձնակազմ	49	…	…	paramedical personnel
Գործազուրկներ , մարդ	622	364	258	Unemployed, person
Սոցիալական ապահովության ոլորտ				Social insurance sphere
ընդամենը կենսաթոշակառուներ, տարեվերջի դրությամբ, մարդ	1 827	…	…	total pensioners/ as of the end of the year/ person
աղքատության ընտանեկան նպաստ և միանվագ դրամական օգնություն ստացող ընտանիքներ	335	X	X	families that get poverty family benefit and one-time benefit
Հաճախումների քանակը տարվա ընթացքում				Annual attendance during the year
գրադարան	14 439	…	…	library
թատրոն	-	-	-	theatre
համերգ	-	-	-	concert
թանգարան	455	…	…	museum
Իրավական ոլորտ				Law sphere
հանցագործության դեպքերի քանակը, տարվա ընթացքում	32	X	X	total crimes, during the year
այդ թվում՝ ոչ մեծ ծանրության	17	X	X	of which - not grave crime
միջին ծանրության	11	X	X	medium crime
ծանր	4	X	X	grave crime
առանձնապես ծանր	0.0	X	X	special grave crime

[1] *Ցուցանիշները հաշվարկային են:*
The indicators are accountable.